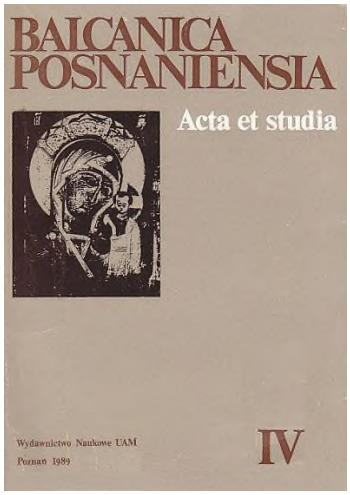

Hieronim Grala, *Rurykowicze na Bałkanach w XII i XII wieku*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia" 1989, t. 4, s. 131–140.

https://doi.org/10.14746/bp.1989.4.11

https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/54782

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
http://bch.amu.edu.pl

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych". Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM". Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.
http://bch.amu.edu.pl

The task was carried out within the framework of the competition "Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries". The project entitled "Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University". The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024).
Total value of the project: PLN 247,236.00.
Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU

BCH BIBLIOTEKA COLLEGIUM HISTORICUM

Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna Odpowiedzialność Nauki II

BALCANICA POSNANIENSIA IV
UAM Poznań 1989

RURYKOWICZE NA BAŁKANACH W XII I XIII WIEKU

HIERONIM GRALA

ABSTRACT. Grala Hieronim, *The Rurykides in the Balkans in 12th and 13th centuries.* Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, IV, Poznań 1989, Adam Mickiewicz University Press, pp. 131 - 140, ISBN 83-232-0231-1. ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in German.

This article is an attempt at juxtaposition of traces of the stay or activities of the dynasty of Rurykides found in the sources on the Balkan Peninsula in the 12th and 13th centuries. The author based his considerations on Russian and Byzantine sources – chronicles, diplomatic, hagiographic, as well as epigraphic sources.

Hieronim Grala, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego (Institute of History, Warsaw University), ul. Krakowskie Przedmieście 27, 00-071 Warszawa, Polska – Poland.

Zasygnalizowane w tytule zagadnienie nie posiada w poświęconym stosunkom rusko-bałkańskim dorobku historiografii odrębnego opracowania. Znane badaczom przypadki obecności, a niekiedy i działalności dynastów ruskich na ziemiach południowosłowiańskich podnoszone bywały niejako marginalnie, jedynie w charakterze interesujących epizodów z zakresu dwustronnych kontaktów rusko-bizantyńskich bądź rusko-węgierskich, rzadziej rusko-bułgarskich [1].

Wydaje się, że zasób informacji zawartych w przekazach źródłowych daleki jest od dostatecznego wykorzystania, czego nie można tłumaczyć ubóstwem bazy źródłowej. Aczkolwiek rozproszone, pozwalają one na zgromadzenie stosunkowo znacznej liczby świadectw o bytności potomków Włodzimierza Wielkiego na ziemiach Półwyspu Bałkańskiego.

Zestawienie przekazów źródłowych, o niejednorodnym zresztą charakterze, pochodzących bowiem ze źródeł kronikarskich, dyplomatycznych, hagiograficznych i epigraficznych, pozwala na odtworzenie względnie szerokiego i interesującego obrazu tego zjawiska, jak też czynników je warunkujących. Wśród przyczyn, które legły u podstaw pobytu Rurykowiczów na Bałkanach, odnaleźć można między innymi: mariaże dynastyczne, wyprawy wojenne, zesłania, poszukiwanie azylu, pielgrzymki, a być może nawet przynależność do mniszej społeczności Athosu.

[1] Przykładem dobitnie ilustrującym powyższy stan rzeczy jest podsumowująca stan badań praca V. T. Pašuto, *Vnešnaja politika Drevnej Rusi*, Moskva 1968.

Celem niniejszej pracy jest dokonanie możliwie pełnego zestawienia przypadków obecności na Bałkanach Rurykowiczów, a niekiedy także krytyczne ustosunkowanie się do hipotez wyrosłych na gruncie traktujących o tym źródeł.

Rejestr epizodów powiązanych ze stosunkami rusko-bizantyńskimi otwiera przekaz *Powieści dorocznej* o wyprawie Wiaczesława syna Włodzimierza Monomacha wraz z wojewodą Tomaszem Ratiborowiczem w roku 1116 na Dorostolon, nie uwieńczonej zresztą zdobyciem owego istotnego ośrodka naddunajskiej administracji Cesarstwa[2]. Pacyfikację owego konfliktu, którego bodaj apogeum była powyższa wyprawa, usankcjonował mariaż wnuczki Monomacha Dobrodzieji-Ireny z przedstawicielem dynastii Komnenów Andronikiem, zawarty w 1122 roku. W 1129 roku ojciec oblubienicy, ówczesny książę kijowski Mścisław-Harald skorzystał z możliwości tkwiących w owym przymierzu zsyłając do Bizancjum swoich przeciwników książąt połockich wraz z rodzinami[3].

Według opinii V. N. Tatiščeva zesłani książęta wyekspediowani zostali przez cesarza do Azji, gdzie mężnie stawali przeciw muzułmanom[4]. Wydaje się jednak, że takowa lokalizacja miejsca ich zesłania nie jest najtrafniejsza. Poucza o tym precedens Olega-Michała Światosławowicza, który w charakterze dostojnego więźnia cesarskiego spędził kilka lat na wyspie Rodos, zanim — nie bez wpływu w owym czasie poślubionej małżonki, arystokratki bizantyńskiej Teofano Muzalonissy — za cenę uznania zwierzchnictwa Aleksego I Komnena począł panować w Tmutorakaniu (1083 r.), nie wskazuje na wiarygodność opinii Tatiščeva, nie popartej zresztą świadectwem źródeł. Wydaje się natomiast, że interesującą informację o losach zesłańców przekazuje relacja pątnika nowogrodzkiego Dobryni Jadrejkowicza z jego pielgrzymki do Konstantynopola w 1200 roku, o znajdującym się w klasztorze św. Daniela Słupnika grobie księżnej „Kseni Briaczyslawlej". Zdaniem A. P. Każdana świątynia owa znajdować się miała w Macedonii[5]. Ponieważ ścisły związek między występowaniem na Rusi imienia Briaczysław z linią połocką Rurykowiczów jest niewątpliwy, wydawać by się mogło, że mimo pewnych niejasności w relacji źródeł, a przede wszystkim braku Briaczysława na latopisarskiej liście zesłańców[6], można zasadniczo wskazać na Bałkany jako miejsce ich zesłania.

---

[2] *Latopis hipacki*, (w:) PSRL II, SPb 1908, col. 284. O politycznych uwarunkowaniach wzmiankowanego konfliktu zob. Pašuto, o.c., s. 186 - 187; M. V. Levčenko, *Očerki po istorii russko-vizantijskih otnošenij*, Moskva 1956, s. 477.

[3] *Latopis hipacki*, col. 293, 304; por. PSRL XXV, Moskva 1949, s. 31 - 32. O zesłaniu zob. V. Mošin, *Russkije na Afone i rusko-vizantijskije otnošenija v XI - XII vv.*, BSL IX, 1947 - 1948, s. 83 - 84; Levčenko, o.c., s. 477 - 478.

[4] V. N. Tatiščev, *Istoria rossijskaja*, II, Moskva-Leningrad 1963, s. 242.

[5] A. P. Każdan, *Slavjanie w sostave gospodstvujuščego klasa vizantijskoj imperii v XI - XII vv.*, (w:) *Slavjanie i Rossija. K 70-letiju so dnia roždenija S. A. Nikitina*, Moskva 1972, s. 33.

[6] Zob. A. B. Aleksejev, *Polockaja zemla (Očerk istorii severnoj Belorusii v IX - XIII v.)*, Moskva 1966, s. 261 - 262; por. Pašuto, o.c., s. 337; N. de Baumgarten, *Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du Xe au XIIIe siècle*, Roma 1927 (=OrChr nr 35), tabl. VIII.

Niestety, dokładniejsze zapoznanie się z przekazem Dobryni nie uzasadnia powyższej hipotezy — wbrew opinii Każdana nie może być wątpliwości odnośnie do faktycznej lokalizacji wspomnianego obiektu. Znajdował się on w samym Konstantynopolu[7], co pozwala tam właśnie dopatrywać się miejsca przymusowego osadzenia Rurykowiczów połockich, z których trzech najprawdopodobniej powróciło do ojczyzny do roku 1140.

Do wyjaśnienia pozostawałby jeszcze powód, dla którego autor *Istorii rossijskoj* doszukiwał się tak odległego miejsca zesłania jak Palestyna. Wydaje się jednak, że mamy w tym przypadku do czynienia z własną kombinacją autora, u podstaw której legł przekaz latopisu hipackiego o schronieniu się w granicach Cesarstwa synów Jerzego Dołgorukiego.

Śmierć tego ambitnego władcy (1157 r.), odgrywającego poważną rolę w ruskiej polityce dyplomacji bizantyńskiej oraz dojście do władzy jego zrodzonego z Połowczanki syna Andrzeja Bogolubskiego stawiały przed Grekami niełatwe zadania. Młodsi Juriewicze, pochodzący przy tym zapewne z innego małżeństwa, również nie mogli spodziewać się łaskawości ze strony przyrodniego brata. W tej sytuacji dwór wdowy po Jerzym stał się głównym oparciem dla orientacji progreckiej, reprezentowanej przez biskupa rostowskiego Leona i dawnych doradców Jerzego, odsuniętych przez Andrzeja od wpływów. Stronnictwo bizantyńskie uzupełniali Mścisław, Wasylko, Wsiewołod, a być może i Michał Juriewicze[8].

Rok 1162 przyniósł rozstrzygnięcie. Andrzej nie zawahał się przed wygnaniem przeciwników z granic państwa suzdalskiego. Posunięcie to spowodowało opuszczenie Rusi przez wdowę po Jerzym oraz Wasylka, Mścisława i Wsiewołoda i poszukiwanie azylu w Bizancjum, gdzie książęta spotkali się z łaskawym przyjęciem ze strony cesarza Manuela, a nawet dwaj z nich obdarzeni zostali włościami[9].

Wasylko według zbieżnych świadectw latopisu hipackiego i kroniki Kinnamosa otrzymał uposażenie na Bałkanach, tj. cztery grody nad Dunajem. Mścisław, według relacji latopisarskiej, otrzymał trudną do zidentyfikowania *wołost' Otskałana.*

Przychylne przyjęcie emigrantów oraz zaopatrzenie ich dobrami wydaje się potwierdzać opinię o bizantyńskim pochodzeniu drugiej żony Dołgorukiego, podawaną niekiedy w wątpliwość z powodu milczenia źródeł, którym znane jest tylko jedno małżeństwo Jerzego, zawarte w 1107 roku z córką połowieckiego chana

---

[7] *Putešestvije novgorodskogo arhiepiskopa Antonija v Cargrad v konce XII stoletija*, izd. P. Savvaitov, SPb 1872, s. 167; por. R. Janin, *Le siège de Constantinople et le patriarcat ecumenique III. Les Eglises et les monasters*, Paris 1953 (=*La geographie ecclasiastique de l'Empire Byzantine* I), s. 90 - 92.

[8] N. N. Voronin, *Andrej Bogolubskij i Luka Hryzoberg* (*Iz istorii russko-vizantijskih otnošenij v XII v*), Vizantijskij Vremennik, 21, 1962, s. 36. Por. *Latopis hipacki*, col. 520.

[9] *Latopis hipacki*, col. 521; w pracy *Handbuch der Geschichte Rußlands*, hrsg. von M. Hellman, K. Zernack, G. Schramm, I, 6, Stuttgart 1980, s. 428 - 429, do uchodźców mylnie zaliczono Michała Juriewicza zamiast Wsiewołoda. O emigracji synów Dołgorukiego zob. Mošin, o.c., s. 41 - 42, 52 - 53.

Aepy[10]. Właśnie lokalizacja nadań nad Dunajem dowodzi, zdaniem P. Mutafčijeva, na poły połowieckiego pochodzenia uchodźców.

Hipoteza bułgarskiego badacza posiada jednak słabe punkty. Po pierwsze dlaczego wdowa (według opinii Mutafčijeva córka chana) nie odwołała się wraz ze swoim potomstwem do pomocy Połowców, ale szukała schronienia w walczącym z koczownikami państwie Komnenów? Po drugie — wątpić można, czy poślubiona Jerzemu w 1107 roku córka Aepy po 55 latach byłaby w stanie udać się w daleką drogę do Konstantynopola w towarzystwie, między innymi, niepełnoletniego — jak można wnosić z przekazu — syna Wsiewołoda.

Dokładne umiejscowienie posiadłości Juriewiczów na terenach cesarstwa, analogicznie jak prześledzenie dalszych losów Mścisława i Wasylka, napotyka na poważne trudności. Nie ulega jednak wątpliwości, że lokalizacja owych czterech grodów nad Dolnym Dunajem jest najprawdopodobniejsza, a co za tym idzie — słuszna wydaje się sugestia T. Wasilewskiego, iż był to jeden z okręgów grodowych dukatu Paristrion[11].

Na większe trudności napotyka identyfikacja włości nadanej Mścisławowi. Wprawdzie w świetle analizy staroruskiego materiału językowego tożsamość owego *Otskałana* bądź *Skałana* z Askalonem wydaje się niewątpliwa, niemniej — jak słusznie zauważył Mutafčijev — nadanie przez Manuela Komnena Rurykowiczowi tak umiejscowionej posiadłości w Palestynie było niemożliwe, ponieważ Askalon wchodził w owym okresie w skład posiadłości Amalryka, brata króla jerozolimskiego Baldwina III, a w latach sześćdziesiątych stał się terenem zażartych walk łacinników z muzułmanami[12]. Ponadto interesującą przesłankę do lokalizowania dóbr Mścisława na terenie Bałkanów zamiast w Syrii stanowi odnotowana w *Cod. Marcianos graec.* 524 inskrypcja pochodząca z enkolpionu ruskiego władcy imieniem Teodor[13].

Dalsze losy Wasylka i Mścisława osnute są tajemnicą. W drugiej połowie lat sześćdziesiątych pierwszy z nich nie sprawował już władzy nad uzyskanym od basileusa terytorium. Według Tatiščeva[14] miał wrócić na Ruś i w 1169 roku otrzymać Porosie, ale informacja owa nie znajduje potwierdzenia w źródłach i sprawia wrażenie kombi-

---

[10] *Latopis lavrentevski*, (w:) PSRL, I, Moskva 1962, col. 282 - 283; por. P. Mutafčijev, *Proishodat na Asenevci*, Makedonski Pregled IV, 4, 1928, s. 37 - 40.

[11] T. Wasilewski, *Administracja bizantyńska na Półwyspie Bałkańskim w XI - XII w.*, Warszawa 1963, Bibl. IH UW, Pr. XVIIa 1134 (maszynopis rozprawy doktorskiej), s. 230; por. J. Kulakovskij, *Gde nahodilas vičinskaja eparhia konstantinopolitanskogo patriarhata*, Vizantijskij Vremennik 4, 1897, vyp. 3 - 4, s. 332; V. Tapkova-Zaimova, *Dolni Dunav — granična zona na vizantijski zapad. K"m istoriata na severnite i severozapadnite b"lgarski zemi kraja na X - XII v.*, Sofija 1976, s. 192.

[12] Zob. J. Prawer, *Histoire de royaume latin de Jerusalem*, I, Paris 1969, s. 406 - 407, 430. J. Richard, *Le royaume latin de Jerusalem*, Paris 1953, s. 49 - 53; por. Mutafčijev, o.c., s. 37.

[13] S. Lampros, *Ho markianos kodex 524*, Neos Hellenomnemon VIII, 1911, s. 154; szerzej o tym zob. H. Grala, *W sprawie pobytu Dołgorukowiczów w Bizancjum* (w przygotowaniu).

[14] Tatiščev, o.c., II, s. 89; por. *Latopis lavrentevski*, s. 345 (pod rokiem 1153); *Latopis hipacki*, col. 479 (pod rokiem 1155).

nacji autora — na podstawie przekazów latopisarskich o wcześniejszym, tj. przed emigracją sprawowaniu przez Wasylka władzy nad tym terenem.

Źródła ruskie nie potwierdzają także informacji W. Karamzina o powrocie na Ruś Mścisława, który w roku 1166 udać się miał jakoby w Zawołocze. Faktem pozostaje natomiast, że na Rusi pozostał i do roku 1199 działał jego syn Jarosław zwany Krasnym.

W tej sytuacji sugestia V. Mošina o zasileniu przez Wasylka szeregów arystokracji bizantyńskiej jest dosyć prawdopodobna [15].

Brak jakichkolwiek informacji uniemożliwia nam rekonstrukcję losów najmłodszego z uchodźców, Wsiewołoda, od momentu wyjazdu aż po rok 1169, kiedy to jego pobyt na Rusi, zresztą w charakterze sojusznika Andrzeja Bogolubskiego, jest dobrze poświadczony [16].

Oczywistym nieporozumieniem jest utożsamianie go ze znanym z przekazu Jana Kinnamosa „archegosem Tauruscytów" imieniem Władysław, osadzonym około 1168 roku przez cesarza w dawnej włości Wasylkowej [17].

Według greckiego kronikarza Rusin przybył wraz z drużyną, żoną i dziećmi, natomiast samo wydarzenie miało miejsce w latach 1167 - 1168, podczas gdy Wsiewołod przybył co najmniej trzy lata wcześniej, jako człowiek bardzo młody, pod opieką braci. Wracając do osoby Władysława stwierdzić należy, że wiele przesłanek przemawia przeciw zaliczeniu go w poczet przedstawicieli ruskiej dynastii. Użyty przez Kinnamosa termin *archegos*, który równie dobrze mógł odnosić się do możnego bojara, stoi w niejakiej opozycji do terminu *fylarchos*, jakim potraktowany jest w tymże passusie Jerzy Dołgoruki, natomiast imię noszone przezeń nigdy nie stało się udziałem członków ruskiej dynastii — potwierdzone jest natomiast dla kręgów wpływowego bojarstwa halickiego (Władysław Kormilczyc) i kijowskiego [18]. Logiczny tok opowiadania Kinnamosa o przybyciu możnego Rusina i podane w nim realia pozbawiają zasadności hipotezę Mutafčijeva [19] o związku między przekazem greckiego kronikarza a wspomnianym uprzednio zesłaniem książąt połockich.

Rozważenia wymaga natomiast ewentualność dokonania przez Klinnamosa wadliwego zapisu słowiańskiego imienia przybysza. Błędy tego typu nie były rzadkością w piśmiennictwie bizantyńskim, szczególnie w stosunku do imion słowiańskich złożonych, zakończonych na *-sław*: np. Skylitzes myli imiona Światosław i Władysław, a sam Kinnamos obdarza dziwnym imieniem Primisthlabos najprawdopo-

---

[15] Mošin, o.c., s. 42.

[16] *Latopis hipacki*, col. 543.

[17] Ioanni Cinnami, *Epitome rerum ab Ioannis et Alexio Comnenis gestarum*, ed. A. Meineke, Bonnae 1836, s. 236 - 237; por. W. Swoboda, *Władysław*, (w:) SSS, VI, 19, s. 515.

[18] Posiadaczem imienia Władysław był wśród elity kijowskiej wojewoda Władysław Lach, zob. *Latopis hipacki*, col. 526, 533, 549, 563, 570 (lata 1167 - 1174).

[19] Mutafčijev, o.c., s. 37 - 38; E. Frances, *Les relations russo-byzantines au XIIe siècle et la domination de Galicie au Bas-Danube*, BSL, XX, 1959, s. 57, opierając się na latopisach bezpodstawnie nazywa Władysława synem Dołgorukiego.

dobniej Mścisława Izasławowicza księcia włodzimiersko-wołyńskiego[20]. Dodatkowo prawdopodobieństwo omyłki zwiększa fakt, że imię Władysław było Kinnamosowi znane w związku z pobytem w Konstantynopolu króla czeskiego Władysława II. Jeżeli jednak założyć fakt zaistnienia błędu pisarskiego, to hipotezą wartą rozważenia będzie identyfikacja owego Władysława nie z Wsiewołodem, ale właśnie z Mścisławem Juriewiczem, jako posiadaczem imienia o podobnej budowie i zbliżonej dla greckiego ucha fonetyce; dziedziczenie włości po bracie byłoby zupełnie naturalne. Niemniej, ubóstwo danych powoduje, że w przypadku owego Władysława nauka dalej skazana jest na obracanie się w kręgu wyłącznie hipotez.

Powyższe rozważania nie wyczerpują jeszcze rejestru Rurykowiczów szukających w latach sześćdziesiątych azylu w państwie bizantyńskim. Należał do nich także eks-książę zwienigorodzki Iwan Rościsławowicz zwany Bierładnikiem, który schronił się w Tessalonice przed gniewem swego potężnego adwersarza — księcia halickiego Jarosława Ośmiomysła — w roku 1162, gdzie też wedle słów latopisu hipackiego miał zostać przez Greków otruty[21].

Fakt ów nie budzi zazwyczaj wątpliwości badaczy, a przecież z punktu widzenia interesów Bizantyńczyków, zaniepokojonych zbliżeniem Halicza z Arpadami, otrucie zaciekłego przeciwnika Ośmiomysła nie byłoby aktem rozwagi politycznej. Wysuwane przez V. T. Pašuto sugestie, iż posunięcie to stanowić miało krok ku normalizacji stosunków halicko-bizantyńskich[22], nie są przekonywające w świetle dalszych wypadków. Dopiero legacja Manuela Komnena w roku 1165 doprowadziła do restauracji tradycyjnego sojuszu Rościsławowiczów halickich z Konstantynopolem, natomiast niewiele wcześniej z powodzeniem szukał u Jarosława azylu osobisty wróg basileusa Andronik Komnen[23].

Nie można wykluczyć, że latopisarski opis śmierci Bierładnika powstał pod wpływem przekazu o otruciu księcia Rościsława Włodzimierzowicza przez bizantyńskiego katepana w Tmutorakaniu w roku 1067[24]. Pozostaje przy tym faktem niepodważalnym, że w zgonie Rościsławowicza najpoważniej zainteresowany był Ośmiomysł, a nie dyplomacja cesarska.

Przez teren Bałkanów podróżowała zmierzająca do Ziemi Świętej księżniczka połocka Eufrozyna w towarzystwie swego brata księcia Dawida i siostry Eupraksji[25].

---

[20] O istniejących próbach identyfikacji Primisthlabosa zob. H. Grala, *Drugie małżeństwo Romana Mścisławowicza*, Slavia Orientalis, XXXI, 3 - 4, 1982, s. 121.

[21] *Latopis hipacki*, col. 519.

[22] Pašuto, o.c., s. 192, 195.

[23] *Latopis hipacki*, col. 524; por. S. P. Šestakov, *Vizantijski posol na Rus Manuil Komnen*, (w:) *Sbornik statej v čest D. A. Korsakova*, Kazan 1913, s. 366 - 381. W świetle tych wypadków odrzucić należy sugestię Frances, o.c., s. 57, o udaniu się Wasylka Juriewicza do Bizancjum za poparciem Jarosława Ośmiomysła.

[24] *Latopis lavrentevski*, col. 166.

[25] N. Barsukov, *Istočniki russkoj agiografii*, SPb 1882 (=Pamjatniki dr. pismennosti, 81), s. 177; por. Levčenko, o.c., s. 469.

Dostojna pątniczka zmarła w Jerozolimie dnia 23 maja 1173 roku, po dwutygodniowej chorobie, co w połączeniu z wykorzystaniem innych elementów datacyjnych zawartych w jej żywocie pozwala na datowanie obecności na Bałkanach najprawdopodobniej na drugą połowę roku 1172[26].

Do dynastii Rurykowiczów zaliczał V. Mošin także znanego z wystawionego przez atoniteńskiego protatosa aktu i datowanego 1169 rokiem kyr Laurentego, który nabył dla potrzeb ruskiej społeczności zakonnej, skupionej w klasztorze Ksilurgu, opuszczony klasztor Sołunica pod wezwaniem św. Pantelejmona[27].

Sugerowana tożsamość rzeczonego Laurentego ze znanym z przypisku pod aktem z 1142 roku, będącym wykazem dóbr klasztoru ruskiego na górze Athos, anonimowym Łazarzem — uprawdopodabnia ją zgodność pierwszej litery imienia świeckiego i duchownego — aczkolwiek możliwa do przyjęcia, nie stanowi, podobnie jak suponowany przez Mošina bardzo znaczny majątek Łazarza, dostatecznej podstawy do uznania jego przynależności do dynastii Rurykowiczów, szczególnie że właśnie noszone przezeń imię, całkowicie obce dla zasobu stosowanych w ruskiej dynastii imion chrześcijańskich, wydaje się przeczyć zasadności takiej identyfikacji.

Powyższy epizod wyczerpuje rejestr związanych z bałkańskimi posiadłościami Cesarstwa Bizantyńskiego śladów pobytu Rurykowiczów na terenach Słowiańszczyzny Południowej.

Rejestr analogicznych epizodów rozpatrywanych w aspekcie stosunków rusko-węgierskich jest nieco mniejszy. Otwiera go zawarty w 1104 roku mariaż Przedsławy, córki księcia kijowskiego Światopełka II Izasławowicza z księciem Almoszem — do roku 1108 władcą Slawonii, szukającego w 1109 roku schronienia za ziemiach Cesarstwa Bizantyńskiego przed gniewem króla Kolomana I[28].

Losy zrodzonego z kolejnego związku węgiersko-ruskiego Borysa Kolomanowicza, nie uznanego przez ojca syna Eufemii Włodzimierzowny — działającego w służbie bizantyńskiej na Bałkanach, a poległego koło Belgradu w 1154 roku — są dostatecznie znane dzięki pracy S. P. Rozanova[29].

Kolejna Rusinka na tronie Arpadów swój krótkotrwały pobyt na terenie Bałkanów zawdzięczała konfliktowi z synem. W roku 1186 Eufrozyna Mścisławowna, wdowa po Gejzie II, na rozkaz Beli III została osadzona w twierdzy Braniczewo, zanim udziałem jej stało się zesłanie do Bizancjum[30].

Niezbyt jasna informacja zawarta w bulli papieża Honoriusza III z roku 1216

---

[26] Zob. H. Grala, *Przyczynek do wiarygodności żywotu Eufrozyny księżniczki połockiej* (w przygotowaniu).

[27] Mošin, o.c., s. 38 - 42.

[28] *Latopis lavrentevski*, col. 280.

[29] S. P. Rozanov, *Jevfimia Vladimirovna i Boris Kolomanovič. Iz istorii evropejskoj politiki XII v.*, Izv. AN, ser. VII, Otd. gumanitar. nauk., L. 1930, nr 8, s. 585 - 599, nr 9, s. 649 - 671.

[30] *Annales Rosonienses*, ed. E. Madzsar, (w:) *Scriptores rerum hungaricarum*, I, Budapeszt 1937, s. 127.

dla bazylianów, konfirmująca między innymi nadanie uczynione na rzecz klasztoru św. Dymitra *iuxta flumen Sauii* przez *Basilice et Ioanne Blademero russorum regibus apud Galizam* dała asumpt do powstania w literaturze poważnych rozbieżności zarówno w kwestii tożsamości donatorów oraz datacji owego nadania, jak też lokalizacji owego klasztoru św. Dymitra [31].

O ile propozycja G. Györffyego w kwestii identyfikacji wzmiankowanego klasztoru z klasztorem św. Dymitra w Sremskiej Mitrovicy (Szavaszentdemeter) jest całkowicie przekonująca, o tyle poważne wątpliwości nasuwa sugerowana przezeń identyfikacja donatorów z trzema książętami południowoworuskimi: Włodzimirzem Wołodarowiczem, Wasylkiem Rościsławowiczem i Iwanem Wasylkowiczem oraz datacja aktu na lata 1113 - 1125 [32]. Wydaje się, iż przedstawione przezeń argumenty nie wystarczają do podważenia tezy M. Hruševskiego o związku między nadaniem a dwoma synami Włodzimierza Jarosławowicza, księcia halickiego zmarłego w roku 1199 [33].

W konsekwencji wskazywałoby to na posiadanie przez nich dóbr na Węgrzech, a lokalizacja obdarowanego klasztoru na równi z analogią Rościsława Michajłowicza, pozwoliłaby doszukiwać się ich na etnicznie słowiańskich terenach państwa Arpadów.

Inny zgoła charakter miał pobyt na Bałkanach wspomnianego Rościsława Michajłowicza, zięcia Beli IV, niefortunnego pretendenta do stolca halickiego, pokonanego w ostatecznej rozprawie pod Jarosławiem w roku 1245, mimo wsparcia posiłków węgierskich i polskich, przez broniącego ojcowizny Daniela Romanowicza.

Jako mąż cieszącej się specjalnymi względami Beli córki Anny doszedł Michajłowicz na Węgrzech do znacznej potęgi jednocząc w swoich rękach banaty Slawonii (1247 rok) i Maczwy (1254 rok), część Bośni z okręgami Soli i Usor, Belgrad, Braniczewo oraz okręg Rodna w Siedmiogrodzie. Wykorzystując swoją pozycję w domu Arpadów oraz pokrewieństwo z dynastią Laskarysów (teściową jego była Maria Laskarena) i carem bułgarskim Michałem Asenem, któremu ofiarował rękę swej córki, Rościsław odegrał w układzie sił na Bałkanach w latach pięćdziesiątych XIII wieku ważną rolę, jako prawie samodzielny monarcha, między innymi pośrednicząc w zawarciu bizantyńsko-bułgarskiego traktatu w czerwcu 1256 roku, udzielając pomocy Michałowi VIII Paleologowi w jego zakończonych całkowitym zwycięstwem pod Pelagonią w roku 1259 zapasach z koalicją łacińsko-sycylijską, czy wreszcie interweniując w wewnętrzne sprawy państwa bułgarskiego po śmierci zięcia. W związku z ową ostatnią eskapadą pozostawał zapewne przyjęty przezeń tytuł *imperator*

---

[31] Zob. G. Papp, *I monaci dell'Ordine di S. Basilio in Ungheria nel secolo XIII*, Analecta Ordini S. Basili Magni, ser. II, v. i (VII), Romae 1949, fasc. 1, s. 41 - 45.

[32] G. Györffy, *Das Güterverzeichnis des griechischen Klosters zu Szavaszentdemeter (Sremska Mitrovica) aus dem 12. Jahrhundert*, Studia Slavica ASH, V 1959, s. 54 - 58.

[33] M. Hruševski, *Istoria Ukrainy-Rusy*, II, Lwów 1905, s. 454. Szerzej zob. Grala, *Przyczynek do wiarygodności.*

Bulgarorum, połączony z zaokrągleniem jego posiadłości kosztem znajdującego się w ogniu wojny domowej państwa bułgarskiego [34].

Śmierć około 1261 roku położyła kres dalszym planom ambitnego Rurykowicza, a w kilkanaście lat po jego zgonie nastąpiło całkowite wygaśnięcie bałkańskiej linii Światosławowiczów czernihowskich; ostatni z linii męskiej — Bela, syn Rościsława, od 1268 roku ban Bośni i książę Maczwy, został jako pretendent do tronu węgierskiego zamordowany w roku 1272, a jego włości przeszły pod zarząd urzędników ziemskich korony węgierskiej [35].

Na pograniczu węgiersko-bułgarskim rozwinęła się również kariera innej interesującej postaci ruskiego pochodzenia, a mianowicie despotesa Jakuba-Światosława, któremu dane było odegrać wiodącą rolę w wypadkach bałkańskich lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. Wątpliwości związane z ustaleniem jego pochodzenia stały się podstawą do sformułowania licznych hipotez, wyprowadzających go między innymi od czernihowskiej linii Rurykowiczów (podobnie jak Rościsława) bądź innej gałęzi domu Ruryka, lub szeregów ruskiego bojarstwa. Karierę jego wiązano często z poparciem cara Iwana Asena II i rzekomymi względami wdzięczności owego monarchy za pomoc okazaną mu przez Ruś w wojnie prowadzonej przezeń z Boriłem o odzyskanie ojcowizny (rok 1218). Dyskusja nie ominęła także genezy jego tytułu despockiego oraz kwestii datacji jego słynnego listu do metropolity kijowskiego Cyryla, zachowanego w postaci kolofonu w sporządzonej na prośbę głowy Kościoła ruskiego kopii Nomokanonu, datowanego alternatywnie na rok 1262 lub 1270 [36].

Nie podejmując w niniejszym miejscu dyskusji z dotychczasowymi hipotezami,

---

[34] Zob. m.in. M. Wertner, *Boris und Rostislav. Beitrag zur Geschichte der russisch-polnisch-ungarischen Beziehungen*, II: *Rostislav von Halitsch und seine Familie*, Vierteljahresschrift für Heraldik, Sphragistik und Genealogie, XVII, 2, 1889, s. 178 - 194; P. Nikov, *B"lgaro-ungarskije otnošenija ot 1257 do 1277 goda*, Sb. BAN, XI, 1920, s. 60 - 110; tenże, *S"dbata na severozapadnite b"lgarski zemi prez srednite vekove*, BIB III, 1, 1930, s. 131 - 133; V. G. Prokofev, *Rostislav Mihajlovič russkij kniaz XIII veka*, (w:) *Jubilejnyj sbornik Russkogo Arheologičeskogo Obščestva v Korolestvie Jugoslavii*, Belgrad 1936, s. 132 - 159; V. Zlatarski, *Istoria na b"lgarskata deržava prez srednite vekove*, III, Sofija 1971 (wyd. fot. wg wyd. z 1940 r.), s. 456 - 471, 489 - 490; P. I. Žavoronkov, *Dopolnenija k tretemu tomu „Regest" F. Delgera perioda nikejskoj imperii*, Vizantijskij Vremennik 41, 1981, s. 195 - 196.

[35] Zob. N. de Baumgarten, *Staršaja vetv černigovskih Rurykovičej*, Letopis' istoriko-rodosławnago obščestva, II, Moskva 1906, wyp. 4, s. 15; por. Nikov, *S"dbata*, s. 138.

[36] Zob. m.in. Nikov, *B"lgaro-ungarskije otnošenija*, s. 119 - 170; Zlatarski, o.c., III, s. 498 - 543; M. N. Tihomirov, *Istoričeskije svjazi russkogo naroda s južnymi Slavjanami s drevnejših vremen do poloviny XVII v.*, (w:) *Slavjanskij Sbornik*, Moskva 1947, s. 167; B. Ferjančić, *Despoti v Vizantii i južnoslovenskim zemlama*, Beograd 1960 (=Posebna izd. WI SAN, kn. 8), s. 142 - 144; V. Mošin, *O periodizacji rusko-južnoslovenskih literaturnyh svjazej X - XV vv.*, TODRL, XVIII 1963, s. 97; E. Georgijev, *Literatura na vtorata b"lgarskata deržava. Literatura na XIII v.*, Sofija 1977, s. 61 - 66; B. St. Angelov, *Iz starata b"lgarskata, ruska i serbska literatura*, II, Sofija 1967, s. 139 - 147. Omówienie poszczególnych hipotez zob. H. Grala, *Z badań nad stosunkami rusko-bułgarskimi w XIII wieku* (w przygotowaniu). Sprawę datacji, opowiadając się za 1261, ostatecznie rozstrzygnął Ja. N. Ščapov, *Vizantijskoje i južnoslavianskoe pravovoje nasledie na Rusi v XI - XIII vv.*, Moskva 1978, s. 148 - 149.

odnotować należy stosunkowo słabą orientację większości ich autorów w materiale ruskim, mimo że działalność Jakuba-Świętosława jest dostatecznie omówiona w pracach P. Nikova i V. Zlatarskiego. Pochodzenie ruskie despotesa nie ulega wątpliwości, ale kwestia jego rodowodu wciąż oczekuje na oddzielne opracowanie.

Ostatnim nie budzącym wątpliwości przypadkiem obecności Rurykowiczów na Bałkanach w wieku XIII jest małżeństwo Marii, córki Romana Daniłowicza z linii halickiej i Gertrudy z Babenbergów, z nie znanym z imienia synem Stefana IV, bana Zagrzebia [37].

Przesłanką do lokowania na Bałkanach włości męża Anastazji Aleksandrowny bełskiej, poślubionego po roku 1248 magnata węgierskiego Dymitra – identyfikowanego przez A. V. Longinova z pogromcą Tatarów w Dalmacji palatynem Dymitrem Lepolthem [38] – jest jego imię, często spotykane u wyznawców Kościoła wschodniego, tj. najczęściej Słowian, w granicach ziem korony węgierskiej.

Reasumując powyższe zestawienie, stwierdzić należy, że stosunkowo znaczna liczba odnotowanych przez źródła przypadków bytności na Bałkanach przedstawicieli dynastii Rurykowiczów w wiekach XII i XIII stanowi cenny i wciąż daleki od dostatecznego zbadania materiał zarówno do rozważań nad funkcjonowaniem stosunków wzajemnych między Rusią, Bizancjum, Węgrami i Słowiańszczyzną Południową, jak i dla badań nad dziejami wewnętrznymi państwa ruskiego w omawianym przedziale czasowym.

DIE RURIK-DYNASTIE AUF DEM BALKAN

Zusammenfassung

Der Beitrag bildet einen Versuch, in dem den in Quellen sichtbaren Spuren des Aufenthaltes bzw. der Tätigkeit der Rurik-Dynastie auf der Balkanhalbinsel im 12. und 13. Jh. nachgegangen wird. In den Recherchen wurden u.a. russische und byzantinische Quellen wie Chroniken, diplomatische, hagiographische und epigraphische Angaben berücksichtigt.

---

[37] M. Hruševski, *Istoria Ukrainy-Rusy*, III, Lwów 1905, s. 77; por. Baumgarten, *Genealogies*, tabl. XI, poz. 21.

[38] Zob. *Latopis hipacki*, col. 810; por. A. V. Longinov, *Rodstvennyja svjazi russkih knjazej s ugorskim korolevskim domom*, (w:) *Trudy Vilenskogo Otdelenia Moskovskogo predvaritelnogo Komiteta po ustrojstvu v Vilnie XIII Arheologičeskogo sjezda*, Vilna 1893, s. 49.